

جغرافیای سیاسی فضای مجازی

دکتر محمدرضا حافظ‌نیا

تهران

۱۳۹۰

سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها (سمت)
مرکز تحقیق و توسعه علوم انسانی

سرشناسه: حافظنیا، محمدرضا، ۱۳۳۴-
 عنوان و نام بدیدآور: جغرافیای سیاسی فضای مجازی/محمدرضا حافظنیا.
 مشخصات نشر: تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها (سمت)، مرکز
 تحقیق و توسعه علوم انسانی، ۱۳۹۱.
 مشخصات ظاهری: هشت، ۳۴۰ ص:، مصور، جدول، نمودار.
 فرست: «سمت»: ۱۵۷۹. جغرافیا: ۸۹.
 شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۵۳۰-۷۴۲-۲ ۵۰۰۰۰ ریال
 وضعیت فهرست نویسی: فیبا
 یادداشت: «سمت:» به انگلیسی: Mohammad Reza Hafeznia, Political Geography of
 Cyber Space.
 یادداشت: «کتابخانه:» ۳۳۳-۳۴۰.
 موضوع: فضای مجازی - جبرهای سیاسی
 موضوع: فضای مجازی - سیاست دولت
 موضوع: فضای مجازی - اقدامات خارجی
 شناسه افزوده: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها (سمت)، مرکز تحقیق و
 توسعه علوم انسانی.
 رده بندی کنگره: ۱۳۹۱ ج ۷ / ح ۱ / ۱۱۸۱۵۱
 رده بندی دبی: ۳۰۳/۴۸۳۴
 شماره کتابشناسی ملی: ۲۷۳۵۷۵۰

سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها (سمت)

مرکز تحقیق و توسعه علوم انسانی

جغرافیای سیاسی فضای مجازی
 دکتر محمدرضا حافظنیا (استاد جغرافیای سیاسی دانشگاه تربیت مدرس)
 ویراستار: عادلہ مشایخی
 چاپ اول: زمستان ۱۳۹۰
 تعداد: ۱۰۰۰
 حروفچینی و لیتوگرافی: «سمت»
 چاپ و صحافی: پورروشن
 قیمت: ۵۰۰۰۰ ریال. در این نوبت چاپ قیمت مذکور ثابت است و فروشنندگان و عوامل توزیع
 مجاز به تغییر آن نیستند.
 نشانی ساختمان مرکزی: تهران، بزرگراه جلال آل احمد، غرب پل یادگار امام (ره)، روبه روی
 پست گاز، کد پستی ۱۴۶۳۶، تلفن ۰۲-۴۴۲۴۶۲۵۰.
 www.samt.ac.ir info@samt.ac.ir

هر شخص حقیقی یا حقوقی که تمام یا قسمتی از این اثر را بدون اجازه ناشر یا مؤلف، نشر یا بخش یا
 عرضه یا تکثیر یا تجدید چاپ نماید، مورد پیگرد قانونی قرار خواهد گرفت.

سخن «سمت»

یکی از اهداف مهم انقلاب فرهنگی، ایجاد دگرگونی اساسی در دروس علوم انسانی دانشگاهها بوده است و این امر، مستلزم بازنگری منابع درسی موجود و تدوین منابع مبنایی و علمی معتبر و مستند با در نظر گرفتن دیدگاه اسلامی در مبنای و مسائل این علوم است.

ستاد انقلاب فرهنگی در این زمینه گامهایی برداشته بود، اما اهمیت موضوع اقتضا می کرد که سازمانی مخصوص این کار تأسیس شود و شورای عالی انقلاب فرهنگی در تاریخ ۶۲/۱۲/۷ تأسیس سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها را که به اختصار «سمت» نامیده می شود، تصویب کرد.

بنابراین، هدف سازمان این است که با استمداد از عنایت خداوند و همت و همکاری دانشمندان و استادان متعهد و دلسوز، به مطالعات و تحقیقات لازم بپردازد و در هر کدام از رشته های علوم انسانی به تألیف و ترجمه منابع درسی اصلی، فرعی و جنبی اقدام کند.

دشواری چنین کاری بر دانشمندان و صاحب نظران پوشیده نیست و به همین جهت مرحله کمال مطلوب آن، باید به تدریج و پس از انتقادهای و یادآوریهای پیاپی ارباب نظر به دست آید و انتظار دارد که این بزرگواران از این همکاری دریغ نورزند.

کتاب حاضر برای دانشجویان رشته جغرافیای سیاسی در مقطع کارشناسی ارشد به عنوان منبع اصلی درس «جغرافیای سیاسی فضای مجازی» به ارزش ۲ واحد تدوین شده است. امید است که علاوه بر جامعه دانشگاهی، سایر علاقه مندان نیز از آن بهره مند شوند.

از استادان و صاحب نظران ارجمند تقاضا می شود با ارسال انتقادهای و پیشنهادهای اصلاحی خود، این سازمان را در جهت اصلاح کتاب حاضر و تدوین دیگر آثار مورد نیاز جامعه دانشگاهی جمهوری اسلامی ایران یاری دهند.

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱	مقدمه
۷	فصل اول: ماهیت، ویژگی‌ها و قابلیت‌های فضای مجازی
۷	مفهوم فضای مجازی
۱۸	قلمرو و ویژگی‌های فضای مجازی
۱۸	قلمرو فضای مجازی
۲۱	ویژگی‌های فضای مجازی
۲۴	قابلیت‌ها و کارکردهای فضای مجازی
۳۴	فرصت‌ها و محدودیت‌ها
۴۰	فصل دوم: رابطه فضای مجازی با فضای واقعی
۴۰	ارتباط دو فضا
۴۳	بسترها و عرصه‌های رابطه فضای مجازی با فضای واقعی
۵۰	زیرساخت‌های فضای مجازی
۵۴	شبکه جهانی اینترنت
۵۵	تاریخچه پیدایش اینترنت
۵۹	ساختار شبکه اینترنت
۷۲	وضعیت کاربری اینترنت در جهان (آمارها)
۷۸	گزارش تصویری از تاریخچه اینترنت
۸۴	فصل سوم: دولت در فضای مجازی
۸۴	فضای مجازی و حکومت ملی و کشوری
۹۵	فضای مجازی و مدیریت جهانی
۹۸	فصل چهارم: مفهوم قلمرو و مرز در فضای مجازی
۹۸	بیان فلسفی مرز و قلمرو در فضای مجازی
۱۰۰	مفهوم قلمرو در فضای مجازی
۱۰۷	مفهوم مرز در فضای مجازی

۱۱۰	تجلی مرز در فضای مجازی
۱۱۴	مرزهای واقعی و فضای مجازی
۱۱۶	ضمایم (پسوندهای دامنه عمومی و جغرافیایی)
۱۱۶	۱. پسوندهای دامنه عمومی (gTLD)
۱۱۸	۲. پسوندهای دامنه جغرافیایی
۱۲۵	فصل پنجم: ملت، هویت و شهروندی در فضای مجازی
۱۲۵	تبیین جغرافیای سیاسی هویت و ملت
۱۲۸	مفهوم ملت در فضای مجازی
۱۳۳	مفهوم هویت در فضای مجازی
۱۳۸	نمونه اشکال اجتماعات مجازی
۱۳۹	هویت مجازی
۱۴۰	مفهوم هویت ملی در فضای مجازی
۱۴۲	مفهوم شهروندی در فضای مجازی
۱۴۴	چهار چوبهای فضای شهروندی
۱۴۴	۱. شهرهای الکترونیکی
۱۵۰	۲. شهرهای مجازی
۱۵۴	فصل ششم: اعمال حاکمیت در فضای مجازی
۱۵۴	مفهوم حاکمیت
۱۵۶	اعمال حاکمیت و کنترل بر فضای مجازی در سطح ملی
۱۶۹	اعمال حاکمیت و کنترل بر فضای مجازی در سطح جهانی
۱۷۷	فصل هفتم: چالشهای حاکمیتی در فضای مجازی (عرضه‌های بی حاکمیت)
۱۷۷	منشأ فرامین حکومتی
۱۷۹	عرضه‌های نقض حاکمیت در فضای مجازی
۱۸۲	ویژگیهای جرایم مجازی
۱۸۴	انواع جرایم و روشهای قاچاق در فضای مجازی
۱۸۷	انواع جرایم اینترنتی
۱۸۸	روشها و الگوهای جرایم اینترنتی
۱۹۷	فصل هشتم: دولت الکترونیک
۱۹۷	تعریف و مفهوم دولت الکترونیک
۱۹۹	تاریخچه دولت الکترونیک

۲۰۰	ضرورت ایجاد دولت الکترونیک
۲۰۲	اهداف دولت الکترونیک
۲۰۴	ویژگیهای دولت الکترونیک
۲۰۵	ساختار و روابط دولت الکترونیک
۲۰۶	ویژگیهای دولت الکترونیکی موفق
۲۰۷	مراحل تکامل دولت الکترونیک
۲۱۰	راهبرد استقرار دولت الکترونیک
۲۱۱	راهکارهای دولت الکترونیک در جهت ارتقای سطح خدمات
۲۱۲	موانع شکل گیری و گسترش دولت الکترونیک
۲۱۲	عوامل فرهنگی
۲۱۳	عوامل سازمانی و اداری
۲۱۴	کمبود منابع
۲۱۵	آثار دولت الکترونیک بر مدیریت و سازمان
۲۱۵	کانالهای ارتباطی در دولت الکترونیک
۲۱۶	پورتال به عنوان یکی از مؤلفه های دولت الکترونیک
۲۱۸	خصوصیات یک پورتال دولتی
۲۱۸	مزایای دولت الکترونیک
۲۱۹	رفاه اجتماعی در دولت الکترونیک
۲۲۰	حقوق شهروندی و امنیت در دولت الکترونیک
۲۲۱	دولت الکترونیک و مدیریت شهری و محلی
۲۲۱	سابقه دولت الکترونیک در ایران
۲۲۳	فصل نهم: دموکراسی الکترونیکی
۲۲۳	مفهوم ای - دموکراسی
۲۲۵	مفهوم دموکراسی
۲۲۷	انواع دموکراسی
۲۳۱	انتخابات الکترونیکی
۲۳۶	دموکراسی الکترونیکی
۲۳۸	مزایای دموکراسی الکترونیکی
۲۳۹	معایب دموکراسی الکترونیکی
۲۴۰	فناوری اطلاعات و احیای دموکراسی مستقیم
۲۴۳	قلمروهای کاربرد فناوری اطلاعات در دموکراسی مستقیم
۲۴۴	تصویب قوانین و مقررات عمومی کشور

۲۴۵	نصوب سیاستهای کلی و برنامه‌های توسعه (محلی، منطقه‌ای و ملی)
۲۴۶	اظهار نظر در ارتباط با موضوعات مهم جامعه و نظارت بر حسن اجرای امور
۲۴۶	انتخاب مسئولان اصلی و کارگزاران حکومتی در سطوح مختلف
۲۴۷	الگوی پیشنهادی برای دموکراسی مستقیم با استفاده از فناوری اطلاعات
۲۵۳	فصل دهم: مفهوم امنیت در فضای مجازی
۲۵۳	بیان امنیت مجازی
۲۵۴	روشهای تهدید امنیت در فضای مجازی
۲۵۵	۱. جاسوسی و کسب اطلاعات
۲۶۳	۲. تعبیر و تخریب اطلاعات و برنامه‌ها
۲۶۵	۳. تروریسم مجازی
۲۷۰	مفهوم‌سازی حوزه‌های امنیتی در فضای مجازی
۲۷۲	شیوه‌های تأمین امنیت در فضای مجازی
۲۷۶	فصل یازدهم: رقابت سیاسی، منازعه و جنگ در فضای مجازی
۲۷۶	رقابت سیاسی در فضای مجازی
۲۷۸	۱. فضای مجازی عرصه رقابت
۲۸۲	۲. بهره‌گیری از فضای مجازی در مبارزات انتخاباتی آمریکا و ایران
۲۸۴	منازعه در فضای مجازی
۲۸۸	۱. جنگ و فضای مجازی
۲۹۳	۲. ویژگیهای جنگ اطلاعاتی
۲۹۵	۳. راهبردهای جنگ اطلاعاتی
۳۰۷	فصل دوازدهم: هم‌گرایی، همکاری و صلح در فضای مجازی
۳۰۷	همکاری دولتها
۳۰۹	گروههای فعال و غیر حکومتی
۳۱۰	شبکه‌های اجتماعی
۳۱۳	سطوح سه‌گانه هم‌گرایی و همکاری
۳۱۶	فصل سیزدهم: ژئوپلیتیک اینترنت و فضای مجازی
۳۱۶	فضای مجازی و قدرت اطلاعاتی
۳۲۳	ابعاد ژئوپلیتیکی فضای مجازی
۳۳۳	منابع

مقدمه

فضای مجازی به عنوان پدیده‌ای نوظهور در زندگی بشر، محصول عملکرد شبکه جهانی اینترنت است که امکان گردآوری، تمرکز، جابه‌جایی، پردازش و کاربری اطلاعات را با استفاده از فناوری اطلاعات بین کاربران اینترنت و بازیگران فضای مجازی در سراسر جهان فراهم می‌کند.

شبکه جهانی اینترنت و محصول آن یعنی فضای مجازی مرحله جدیدی از تحول فناوریانه و تولید علمی در زندگی بشر است که در امتداد سیر تکامل تمدن بشری قرار داشته و در هر دوره ساختار تمدنی و فرهنگی خاصی را شکل داده است که می‌توان از آن به انقلاب تمدنی به عنوان محصول ظهور الگوی علمی و فناوریانه بشر در بستر تاریخ تکاملی وی یاد کرد. تحولات بنیادین در الگوهای علمی و فناوریانه به تحولات بنیادین در تمدن و فرهنگ جوامع بشری منجر شده و مسیر تاریخی تغییر و تکامل اجتماعی را به تعبیر آگوست کنت از سرشتی پویا برخوردار کرده است (روشه، ۱۳۶۶: ۲۶-۲۷) و شیوه‌های تولید نقش عمده‌ای در این تحول به عهده داشته و دارد (همان: ۶۴).

بر اساس مطالعات انجام شده و نظریات ابراز شده، تحولات اساسی در مسیر تاریخ تکامل اجتماعی و تمدنی بشر تاکنون از چهار مرحله یا سوج و با انقلاب تمدنی عبور کرده است:

۱. انقلاب کشاورزی برای تأمین معیشت و تغذیه انسانها؛
۲. انقلاب صنعتی برای تولید مواد و ابزار و تأمین رفاه و آسایش زندگی بشر؛
۳. انقلاب اطلاعاتی که با اختراع رایانه و صنعت الکترونیک و فناوری اطلاعات و ارتباطات پدید آمد و به دیجیتالی شدن اطلاعات منجر شد؛

۴. انقلاب مجازی که با گسترش شبکه جهانی اینترنت و فناوری اطلاعات به تولد فضای جدیدی برای زندگی و فعالیت بشر با عنوان فضای دوم و با ماهیت مجازی منجر شد که هم‌اکنون الگوی غالب در زندگی بشر است.

انقلاب اطلاعاتی و مجازی باعث تسهیل ارتباط افراد بشر و مبادله اطلاعات و نزدیک شدن آنها به یکدیگر می‌شود. به طوری که با افزایش سرعت حرکت پدیده‌ها و اطلاعات که با بهره‌گیری از سرعت بالای الکترون‌ها و پرتوهای نوری انجام می‌پذیرد، فاصله‌های جغرافیایی برای انتقال اطلاعات و ارتباط افراد و کاربران با یکدیگر در مدت زمان بسیار کوتاه درنور دیده می‌شود و متغیرهای فضا و زمان علی‌رغم وجود داشتن برای کاربران نامحسوس به نظر می‌رسد (به دلیل سرعت بالای اطلاعات، الکترون‌ها و پرتوهای نوری). بنابراین از ترکیب انقلابات اطلاعاتی و مجازی آنچه رخ داده است تحقق ایده «هکد» جهانی^۱ مارشال مک لوهان^۲، نویسنده کانادایی، در دهه ۱۹۶۰ است (جاستون و دیگران، ۱۳۸۳: ۳۸۳). البته برخی به صورت شتاب‌زده ایده مک لوهان را، که بر تسهیل ارتباط بین افراد بشر از طریق فناوری اطلاعاتی تأکید داشت، به منزله یکپارچه شدن ابناء بشر از حیث هویت، سیاست و اجتماع دانستند و از سرزمین‌زدایی، هویت‌زدایی، دولت‌زدایی، مرززدایی و غیر آن داد سخن دادند. در حالی که چنین معنایی از ایده مک لوهان الزاماً استنباط نمی‌شد.

نکته‌ای که ذکر آن لازم است این است که سیر تحول و تکامل تاریخی تمدن بشری که متأثر از انقلابهای علمی و فناورانه است یقیناً با انقلاب مجازی به پایان نمی‌رسد و بشر باید در آینده منتظر انقلاب تمدنی دیگری از جمله انقلاب کوانتومی باشد. ممکن است موج و انقلاب تمدنی بشر در آینده، انقلاب فضایی باشد و آن اینکه انسان زمینی به کرات آسمانی مهاجرت و الگوی تمدنی و زندگی فضایی را پایهریزی کند. به عبارتی انسان به موجودی فضایی تبدیل شود.

حقیقت آن است که امروزه بشر با انقلاب مجازی روبه‌روست. به این معنی که شئون و الگوهای زندگی و زیست و فعالیت بشر متأثر از فضای مجازی شده

است و انسانها، سازمانها، شرکتهای و حکومتها، زندگی بشر را به فضای مجازی منتقل می کنند و نوعی الگوی مجازی در زندگی بشر در حال خلق شدن است که کاستلز از آن به شکل دهی مجدد و شتابان بنیادین مادی جامعه در اثر فناوری اطلاعات یاد می کند (کاستلز، ۱۳۸۰: ۲۷).

توسعه سریع فضای مجازی و انتقال گسترده امور زندگی بشر و جوامع و سازمانها و شرکتهای در ابعاد مختلف اقتصادی، اجتماعی، سیاسی، فرهنگی، خدماتی، دفاعی، امنیتی و غیره باعث می شود که انقلابی در زندگی انسانها رخ دهد و انسانها را ناچار نماید که خود را با مقتضیات آن هماهنگ کنند. از جمله اینکه همه شهروندان باید اولاً سواد دیجیتال خود را در حد قابل قبولی بالا ببرند، ثانیاً رفتار، توقعات، تصورات و رویاهای خود را با الگوی فضای مجازی تطبیق دهند و اساساً زندگی کردن در فضای مجازی را با فضای مجازی را یاد بگیرند و به آن عادت کنند. زیرا این یک واقعیت اجتناب ناپذیر است که انقلابی در زندگی بشر در حال رخ دادن است و همه امور زندگی بشر به فضای مجازی منتقل خواهد شد. بنابراین زندگی کردن و زیستن ابناء بشر در فضای واقعی نیز با فضای مجازی امکان پذیر خواهد بود. از سویی دیگر حکومتها، سازمانها و شرکتهای نیز باید برای معماری، ساماندهی، توسعه فضای مجازی و ایجاد زیرساختهای آن آماده شوند، زیرا تعلل در آن به عقب ماندگی جوامع آنها از مسیر تکامل فناورانه و تمدن بشری منجر می شود و مجبور به تحمل هزینه های زیادی از این لحاظ خواهند شد. آنها باید نهادها و ساختارهای متناظر با فضای واقعی را برای نقش آفرینی در فضای مجازی ایجاد کنند و توسعه دهند. اعم از ساختارهای سیاسی، دفاعی، امنیتی، اجتماعی، خدماتی، اقتصادی، فرهنگی، حقوقی، آموزشی، علمی، زیست محیطی، اداری و ارتباطی.

همه انسانها، حکومتها، سازمانها و شرکتهای ناگزیرند این واقعیت را بپذیرند که فضای مجازی جدا از فضای واقعی یا در برابر آن نیست، بلکه آمیخته با آن و نیز مکمل فضای واقعی است و می تواند سبک زندگی بهتری را برای انسانها در دنیای واقعی آینده تولید کند. بنابراین آنها باید آماده شوند و فضای مجازی را فرصتی

ارزشمند تلقی کنند و به جای تقابل با آن یا غفلت از آن، و نیز برای زندگی بهتر شهروندان و جامعه خود در آینده، با آن کنار آیند و به تجهیز زیرساختها و توسعه همه جانبه آن پردازند تا دچار عقب ماندگی و شکاف فناورانه اطلاعاتی و ارتباطی و نیز شکاف دیجیتالی نشوند.

نکته دیگری که باید به آن اشاره شود این است که فضای مجازی جدا از فضای واقعی نیست، بلکه به عنوان یک دستاورد فناورانه و تمدنی بشر، مکمل فضای واقعی است. به علاوه اینکه نسبت بین دو فضای واقعی و مجازی نسبت بین خالق و مخلوق است. در واقع فضای مجازی مخلوق فضای واقعی است، بنابراین نقطه اتکای آن فضای واقعی است. فضای مجازی از سویی شبیه سازی و سایه فضای واقعی است و از سویی دیگر در ابعاد مختلف تولید و معماری، کاربری و مدیریت و ایجاد زیرساختهای فیزیکی کاملاً به فضای واقعی متکی است و فضای واقعی آن را مدیریت و کنترل می کند و مورد بهره برداری قرار می دهد.

رشد سریع فضای مجازی پس از تولد شبکه اینترنت در سال ۱۹۸۳ و ایجاد امکان ارتباط بدون واسطه و سریع کاربرد اینترنت در سراسر جهان و به دور از دخالت حکومتها سبب شد که عده ای به ضرورت شتاب زده، ایده ها و نظریات دولت زدایی، مرززدایی و سرزمین زدایی را در پرتو فضای مجازی مطرح و در مورد آنها بحث و گفتگو کنند و پایان عمر دولتها، مرزها و قلمروهای جغرافیایی ملی را نوید دهند. ولی پس از گذشت حدود یک دهه و سپری شدن دوره غافلگیری حکومتها از سرکشیهای حاکمیت زدایی اسب سرکش فضای مجازی، آنها به خود آمدند و از اواخر دهه دوم و آغاز هزاره سوم عزم خود را برای کنترل و مهار این اسب سرکش جزم کردند. بنابراین حکومتها با استفاده از اقتدار فناورانه و حق حاکمیت ملی و تدوین قوانین جرایم رایانه ای در مقیاسهای ملی و بین المللی توانستند فضای مجازی را به کنترل درآورند و آن را مدیریت کنند و بطلان نظریات شتاب زده دولت زدایی، سرزمین زدایی و مرززدایی را ثابت نمایند.

از آنجا که فضای مجازی به عنوان فضای دوم، شبیه فضای واقعی است،

بنابراین بعد سیاسی دارد. مطالعه بعد سیاسی فضای مجازی موضوع جغرافیای سیاسی فضای مجازی را تشکیل می‌دهد. همان‌طور که بعد سیاسی فضای واقعی موضوع علم جغرافیای سیاسی است.

از این رو می‌توان گفت: «جغرافیای سیاسی فضای مجازی به مطالعه مفاهیم، پدیده‌ها، عناصر، موضوعات و مسائل جغرافیای سیاسی در فضای مجازی می‌پردازد». این کتاب که در سیزده فصل تنظیم و تدوین شده است در راستای تأمین منبع درسی این عنوان در برنامه رشته جغرافیای سیاسی به مطالعه این موضوع می‌پردازد، که در نوع خود بدیع بوده و اولین کتاب از این حیث به شمار می‌رود. در فصل اول کتاب، مفهوم و ماهیت فضای مجازی بررسی و سپس ویژگی‌ها و قابلیت‌های آن بیان می‌شود.

در فصل دوم، رابطه فضای مجازی با فضای واقعی به عنوان تکیه‌گاه آن تشریح و سپس شبکه جهانی اینترنت و دسترسی به آن معرفی می‌گردد. فصل سوم به مفهوم حکومت در فضای مجازی اختصاص دارد. در فصل چهارم مفهوم قلمرو و مرز در فضای مجازی که از مباحث چالش‌برانگیز است تشریح می‌شود.

در فصل پنجم، مفهوم هویت، ملت و شهروندی در فضای مجازی و نیز زندگی دوم بررسی می‌گردد. فصل ششم به چگونگی اعمال حاکمیت بر فضای مجازی در مقیاس ملی و جهانی اختصاص دارد.

در فصل هفتم، چالش‌هایی که حکومتها در فضای مجازی با آن روبه‌رو هستند مورد توجه قرار می‌گیرد.

در فصل هشتم، دولت الکترونیکی و ساختار و ابعاد آن شرح داده می‌شود. در فصل نهم، دموکراسی الکترونیکی و نحوه رأی‌گیری در فضای مجازی و به‌ویژه دموکراسی مستقیم با استفاده از فرصت‌ها و قابلیت‌های شبکه اینترنت مورد بحث قرار می‌گیرد.

در فصل دهم، مفهوم امنیت و تهدیدات در فضای مجازی و نحوه مقابله با آنها و چگونگی تأمین امنیت در آن بررسی می‌شود.

فصل یازدهم به نقش فضای مجازی در رقابتهای سیاسی و همچنین ستیز بین بازیگران و حکومتها اختصاص دارد.

در فصل دوازدهم، موضوع هم‌گرایی، همکاری و صلح در فضای مجازی در اشکال گوناگون شبکه‌های اجتماعی، گروههای هدفمند و فعال و نیز حکومتها و ضرورت‌های این هم‌گرایی مورد بحث قرار می‌گیرد.

در فصل سیزدهم نیز ژئوپلیتیک اینترنت و فضای مجازی مفهوم‌سازی و تشریح می‌شود.

در ادامه نویسنده بر خود لازم می‌داند از دانشجویان عزیز دانشگاههای تربیت مدرس و دفاع ملی که در گردآوری بخشی از مطالب زحمت کشیدند؛ از افراد خانواده شامل همسر عزیزم که فراوانت لازم را برای تهیه این اثر فراهم کردند و نیز فرزندانم، مهندسین: حمیدرضا، یاسر، حامد و بهزاد، که در نکات و ملاحظات فنی و نیز تصحیح و تهیه برخی مطالب از اینترنت به نویسنده کمک نمودند و از سازمان «سمت» که نسبت به چاپ و نشر این اثر اقدام کرده است کمال تشکر و قدردانی را به عمل آورد.

در خاتمه نویسنده با اذعان به اینکه این اثر به عنوان اولین گام در موضوع جغرافیای سیاسی فضای مجازی یقیناً از کاستی برخوردار است، از خوانندگان محترم تقاضا دارد انتقادات و نظریات اصلاحی خود را برای کامل کردن آن در چاپ بعدی اعلام فرمایند.

محمد رضا حافظ‌نیا

زمستان ۱۳۹۰